

OBRZĘDY POGRZEBOWE PREZBITERA PO REFORMIE LITURGICZNEJ VATICANUM II

Słowa kluczowe: pogrzeb, prezbiter, reforma liturgiczna, Sobór Watykański II, pascha

Keywords: funeral, presbyter, liturgical reform, Second Vatican Council, Passover

Schlüsselwörter: Beerdigung, Presbyter, Liturgiereform, Zweites Vatikanisches Konzil, Pascha

Obrzędy pogrzebu towarzyszą codziennemu życiu Kościoła. Temat chrześcijańskich obrzędów pogrzebowych podejmowali już wybitni historycy i teologowie liturgii, m.in. Alfons Labudda¹, Reiner Kaczynski², Jan Decyk³ czy też Czesław Krakowiak⁴. W prezentowanym poniżej artykule przedstawiona zostanie synteza historyczna, dotycząca obrzędów, rytów i tekstów właściwych dla liturgii pogrzebu osoby, która przyjęła święcenia kapłańskie w stopniu prezbiteratu. Stanowi ona tło dla problemu badawczego, którym jest odpowiedź na pytania: jak kształtowały się, jak przebiegają, a przede wszystkim jakie treści teologiczne zawierają obrzędy pogrzebu prezbitera po Soborze Watykańskim II?

1. POGRZEB CHRZEŚCIJANINA W PIERWSZYCH WIEKACH KOŚCIOŁA

W pierwszych dwóch wiekach chrześcijaństwa obrzędy pogrzebowe były skromne i zwykle zachowywały zwyczaje praktykowane w danym regionie. Już od samego początku dostosowywano je jednak do wymogów stawianych przez wyznawaną wiarę.

---

* Ks. dr Łukasz Golec – liturgista, członek Polskiego Towarzystwa Teologicznego Oddział Elbląg, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6361-8930>, e-mail: lukaszmbnp@gmail.com.

¹ A. Labudda, *Liturgia pogrzebu w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego (1631)*, Textus et Studia. Historiam Theologiae in Polonia excoltae spectantia 14, Warszawa 1983.

² R. Kaczynski, *Die Sterbe- und Begräbnisliturgie*, w: *Sakramentliche Feiern II*, red. B. Kleinheyer, E. von Severus, R. Kaczynski, Gottesdienst der Kirche 8, Regensburg 1984, s. 191–232.

³ J. Decyk, *Eschata w oficjum za zmarłych Liturgii Godzin*, Warszawa 2003.

⁴ Cz. Krakowiak, *Z dziejów liturgii pogrzebu*, w: *Studia Liturgiczne*, t. 8: *Pogrzeb chrześcijański. Obrzędy, teologia, praktyka*, red. Cz. Krakowiak, W. Pałęcki, Lublin 2012, s. 11–14.

Kościół nadawał pełniejsze znaczenie zwyczajom pochodzącym z religii pogańskich, takim jak: balsamowanie ciała, użycie całunu, przynoszenie kwiatów i zapalenie świec⁵. Tertulian wspomina o obecności prezbitera podczas modlitwy przy ciele zmarłego jeszcze przed pogrzebem. Nieodłącznym elementem pochówku był śpiew psalmów. Odnotowuje się również fakt sprawowania Eucharystii przez św. Augustyna przy grobie matki⁶. Niektórzy twierdzą, iż w VII/VIII wieku celebrowanie Eucharystii pogrzebowej w Rzymie dotyczyła przede wszystkim mnichów, dla „dobrych chrześcijan” sprawowano ją natomiast w trzecim, a dla „penitentów” w siódmym lub trzydziestym dniu, po uprzednim poście podejmowanym przez krewnych zmarłego. W tradycji galijskiej celebrowanie Mszy Świętej wchodziło w ryt chrześcijańskiej ceremonii pogrzebowej⁷.

Jeżeli chodzi o tereny dzisiejszej Polski, to wczesnośredniowieczne świadectwa o działalności misjonarzy, np. Ottona z Bambergu, mówią również o nauczaniu dotyczącym pogrzebu chrześcijańskiego. Otton wymienia tu między innymi konieczność chowania zmarłych na cmentarzach, w poświęconej ziemi, a nie w lesie czy na polu, jak mieli w zwyczaju poganie. Porzucić należało również praktyki rzucania na groby patyków czy chrustu. Należało również głosić chrześcijańską eschatologię, zakładającą obietnicę życia wiecznego, która stała się przeciwieństwem koncepcji pogańskiej życia pozagrobowego, budzącego lęk i niepewność, domagającej się ciągłych zabiegów zapewniających szczęśliwość zmarłym. Zdarzały się również praktyki akomodacyjne. W ten sposób postępowano między innymi ze świętami zmarłych: wiosennym, obchodzonym około 21 marca, które stało się chrześcijańskim świętem Zmartwychwstania, oraz jesiennym, zastąpionym przez chrześcijański Dzień Zaduszny⁸.

2. OBRZĘDY POGRZEBOWE DUCHOWNYCH DO WYDANIA *RITUALE ROMANUM* (1614)

Jeden z badaczy dziejów liturgii pogrzebu w Polsce, werbista o. Alfons Labudda, wskazuje na niewielką ilość danych dotyczących sposobu sprawowania pogrzebu „zwykłego kapłana”. Wspomina on o zakazie zawijania ciała kapłana w obrusy ołtarzowe (statuty synodalne bpa Waclawa dla diecezji wrocławskiej z 1406 roku). Ponadto późniejsze synody wskazywały na konieczność pamięci modlitewnej o zmarłych kapłanach. Wskazuje się tu również na rolę bractw i stowarzyszeń kapłańskich w pomocy modlitewnej po śmierci konfratry⁹. Brak rozwiniętej unifikacji obrządku rzymskiego sprawiał, iż poszczególne polskie księgi diecezjalne zawierały różne osobliwości w porównaniu m.in. z obrzędami przeniesionymi z tradycji karolińskiej, ale jednocześnie wykazywały duże podobieństwa. Tak było m.in. z Agendą wrocławską – zwaną Agendą Henryka I z Wierzbna (1302–1319), gdzie obrzęd pogrzebu

⁵ Tamże, s. 11.

⁶ J. Decyk, *Eschata w oficjum za zmarłych Liturgii Godzin*, s. 19.

⁷ M. Kunzler, *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999, s. 511–512.

⁸ A. Labudda, *Liturgia pogrzebu w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego (1631)*, s. 56–58.

⁹ Tamże, s. 174–175.

jest niemal dosłownym odtworzeniem obrzędu karolińskiego¹⁰. Był on wzorcem dla obrzędów pogrzebowych kapłana aż do wydania agend: warmińskiej (1574 – cz. I, 1578 – cz. II) oraz gnieźnieńskiej (1578).

Agenda Hieronima Powodowskiego z roku 1591 zawiera niewielki rozdział poświęcony obrzędowi pogrzebowemu kapłana lub kleroika. Kapłan, stojący wraz z diakonem i innymi duchownymi wokół mar, odmawiał na głos modlitwę, w której prosił o to, aby w dniu sądu zmarły, którego ciało zostało przez śmierć uwolnione z siel tego świata, mógł zasiąść po prawicy Boga wraz z Abrahamem, Izaakiem, Jakubem i wszystkimi świętymi¹¹. Po modlitwie *Non intres in iudicio* dodawał celebrans końcową modlitwę, zawierającą prośbę do Boga, aby dusza kapłana, który za życia został ozdobiony świętymi darami, w niebie cieszyła się szczęściem bez końca¹². Ta modlitwa zachowała się m.in w wydany w Krakowie w 1892 roku *Rituale Sacramentorum* w zbiorze *Aliae orationes diversae pro defunctis* jako druga z propozycji *Pro defuncto Sacerdote*¹³, opracowanym na podstawie Rytuału Piotrkowskiego.

3. POGRZEB PREZBITERA OD *RITUALE ROMANUM* (1614) DO *ORDO EXOEQUIARUM* (1969)

Rytuał Piotrkowski (1631) rozszerza obrzęd z *Rituale Romanum* (1614), dodając w modlitwie odmawianej po *Libera me domine de morte* słowa *pro anima famuli tui sacerdotis*¹⁴, co także przejmują przywoływane już *Rituale Sacramentorum* (1882)¹⁵ oraz *Rituale Wratislaviense* (1891)¹⁶, a także używany w Polsce aż do wydania *Col-*

¹⁰ Tamże, s. 183.

¹¹ „Sacerdote, reliquis, et supra dictum est, circa feretrum constitutis: diaconus vel ministrans, si vero defunt ipfenset officians, incipit absolute voce intelligibili: oremus, fratres carissimi, pro spiritu fratris nostri, quem Dominus de laqueo huius seculi, liberare dignatus est, cuius corpusculum hodie sepulturae traditur, ut eam pietas Dei nostri in die iudicii, resumpto glorioso corpore ad dexteram suam, et in finu Abrahae, Isaac et Jacobi omniumque; beatorum numero collocare dignetur”: H. Powodowski, *Agenda ad uniformem ecclesiarum per universas provincias Regni Poloniae usum*, cz. 2: *Agenda Seu Ritus Caeremoniarum Ecclesiasticarum Ad uniformem Ecclesiarum per universas Provincias Regni Poloniae usum, officio Romano conformati. Ex decreto Synodi Provincialis Petricoviensis [...]*, Wyd. B, Cracoviae 1591, s. 199, w: *Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa* [on-line], <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/14478/edition/12824/content> (dostęp: 15.07.2025).

¹² „Deinde sacerdos dicit: *Non intres in iudicio* et omnia reliqua, ut in conducto maiori: addita in fine sequenti propria oratione: Praesta, quaesumus Domine, ut anima famuli tui Sacerdotis, quem in hoc seculo commorantem, sacris muneribus decorasti, in caelesti sede gloriosa superexultet” (tamże); Jedną różnicą było zastąpienie w *Rituale Sacramentorum* z 1892 r. słowa „superexultet” przez „semper exultet”. Zob. *Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae caeremoniarum ex decreto synodi provin. Petricoviensis ad uniformem ecclesiarum Regni Poloniae, Cracoviae 1892*, s. 246.

¹³ Tamże.

¹⁴ A. Labudda, *Liturgia pogrzebu w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego*, s. 194.

¹⁵ *Rituale Sacramentorum*, s. 231.

¹⁶ *Rituale Wratislaviense ad normam romani iussu et auctioritate illustrissimi et reverendissimi Dominini Georgii Dei et Apostolicae Sedis gratia principis Episcopi Wratislaviensis editum*, Ratisbonae 1891.

lectio Rituum – Rituale Romanum z polskimi akomodacjami, księga wydana w 1927 roku w Katowicach¹⁷.

Przyglądając się liturgii pogrzebu prezbitera po liturgicznej odnowie soborowej, należy zwrócić uwagę na przebieg tej liturgii opisany w ostatnich przedsoborowych wydaniach typicznych ksiąg liturgicznych: *Rituale Romanum* z 1952 roku oraz *Misale Romanum* z roku 1962.

Pogrzeb zawarty jest w rytuale w części szóstej, która rozpoczyna się od *Praenotanda*. Miejszem liturgii pogrzebowej jest kościół parafialny zmarłego. Zgodnie z prawem kierowano się także wyborem zmarłego przy wyborze miejsca celebracji oraz prawem partykularnym, jeśli takie istniało. Najważniejszą częścią obrzędu pogrzebowego było – według wstępu – sprawowanie Mszy Świętej żałobnej z obecnością ciała. Wspomina się również o zwyczaju zapalania świec, co nie powinno być pomijane. Punkty wprowadzenia podają również opis ubioru zmarłego duchownego. Podstawową szatą była sutanna, na którą nakładano szaty liturgiczne właściwe do stopnia święceń, zawsze jednak z tonsurą i biretem. Duchownym niższych stopni na sutannę nakładano komżę. Trumnę z ciałem kapłana należało umieścić w kościele głową w stronę ołtarza. Do ozdabiania trumny ani grobu nie wolno było wykorzystywać *pallia, aut alia Altaris ornamenta* (obrussy ołtarzowe, nakrycie niższej części ołtarza – *antependium*). Rytuał wskazywał również, iż groby kapłanów i duchownych niższego stopnia, znajdujące się na poświęconym cmentarzu, powinny być oddzielone od kwater wiernych świeckich oraz umieszczone w bardziej odpowiednim miejscu. W kościele wolno było dokonywać pochówku tylko prałatów miejsca (terytorialnych), rezydencjalnych biskupów, opatów, kardynałów, członków rodziny królewskiej¹⁸.

Stacja w domu zmarłego. Na samo *Ordo Exsequiarum* składało się najpierw przygotowanie w kościele, po czym celebrans (wymieniony tu jako proboszcz – *parochus*) ubrany w czarną kapę szedł do domu zmarłego, gdzie znajdowało się ciało. Towarzyszył mu duchowny z krzyżem (*clerico praeferente Crucem*) oraz inny – z wodą pobłogosławioną¹⁹. Proboszcz rozpoczynał od pokropienia ciała oraz recytacji początkowych słów antyfony *Si iniquitates*, na co podejmowało się recytację Psalmu 129 *De profundis*, zakończoną powtórzeniem całości antyfony: *Si iniquitates observáveris, Dómine: Dómine, quis sustinébit?*²⁰ Wyniesieniu ciała towarzyszył zainicjowany przez celebransa (podobnie jak w poprzednim psalmie), poprzez początek antyfony *Exultabunt Domino*, śpiew Psalmu 50 *Miserere mei, Deus* z antyfoną wykonywaną już przy wejściu do kościoła: *Exultabunt Domino, ossa humiliata*. Jeśli droga była

¹⁷ *Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi iussu editum aliorumque pontificum cura recognitum atque SSmi D. N. Pii Papae XI ad normam Codicis Iuris Canonici accommodatum Ecclesiae Poloniae adaptatum et eodem SSmo D. N. Pii Papae approbatum. Editio typica, Katovicis 1927* (dalej: RR 1927), s. 257.

¹⁸ *Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi iussu editum aliorumque pontificum cura recognitum atque ad normam codicis iuris canonici accommodatum SSMI D.N. Pii Papae XII auctoritate ordinatum et auctum, editio prima iuxta typicam [1952], Bonn–Denkendorf 2012* (dalej: RR 1952), s. 175–177.

¹⁹ Tamże, s. 178.

²⁰ Tamże, s. 179.

dłuższa, przed tą antyfoną odmawiano psalmy gradualne lub z oficjum za zmarłych, zakończone *Requiem aeternam dona ei, Domine*²¹.

Stacja w kościele. Po antyfonie końcowej *Exultabunt Domino* śpiewano responsum *Subvenite Sancti Dei*²². Jeśli zmarły był kapłanem, składano jego ciało głową zwróconą do ołtarza²³. Wokół trumny zapalano świece. Następowoło *officium*, składające się z *invitatorium*, trzech nokturnów i laudesów z podwójnymi antyfonami²⁴. W przypadku oficjum, na pogrzeb prezbitera przewidziano albo dodanie do modlitwy końcowej *Absolve, quaesumus Domine* po imieniu słowa *Sacerdotis*, albo osobne dwie oracje, do wyboru²⁵. Pierwsza z nich, *Deus, qui apostolicos...*, wspominała udział kapłana w apostołskim kapłaństwie jako motywację prośby o jego udział w wspólnotcie z nimi w wieczności²⁶. Druga natomiast z modlitw, *Praesta, quaesumus, Domine*, omawiana była wcześniej, ponieważ znajduje się zarówno w Agendzie Powodowskiego, jak i późniejszych rytuałach z polskimi akomodacjami.

Missale Romanum (1962) w rubrykach dotyczących mszy za zmarłych wspomina o formularzu mszalnym na pogrzeb prezbitera: jest to pierwsza msza ze *Wspomnienia wszystkich wiernych zmarłych* (*In Commemoratione Fidelium Defunctorum*)²⁷ z modlitwami zawartymi w sekcji *Orationes diversae pro defunctis*, która przewiduje trzy zestawy formularzy za zmarłych prezbitarów. Zawierają one tylko *oratio, secreta* i *postcommunio*. Pierwszy z nich – *Pro defunctis episcopis et sacerdotibus* – stosowany mógł być w np. mszy zbiorowej za zmarłych prezbitarów i biskupów danej diecezji lub w tzw. mszy codziennej za zmarłych (*In Missis cotidianis defunctorum*)²⁸. *Oratio* jest tu identyczna jak pierwsza z *ad libitum* modlitw końcowych z oficjum²⁹. *Secreta* związana jest z prośbą o przyjęcie darów w intencji dusz biskupów i kapłanów. Zasługi związane z wykonywaniem urzędu święceń mają wyjednać im u Boga uczestnictwo w niebieskim królestwie świętych³⁰. W *postcommunio* tego formularza zawiera się prośba o łaskę miłosierdzia dla dusz biskupów i kapłanów, aby mogli oni uczestniczyć w wiecznej wspólnotcie świętych w niebie z Tym, w którym pokładali wiarę i nadzieję³¹. Następne trzy zestawy formularzy znajdują się w podsekcji *Pro defuncto Sacerdote*: formularz pierwszy zawiera dwa warianty: za jednego kapłana oraz za wielu kapłanów i różnią się tylko użytą liczbą. W pierwszej z modlitw – *oratio* – zwraca się uwagę na obdarzenie kapłana (kapłanów) apostołskim kapłaństwem,

²¹ Tamże, s. 179–181.

²² Tamże, s. 181–182.

²³ „si vero fuerit Sacerdos, caput sit versus ipsum Altare”: tamże, s. 182.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże, s. 183.

²⁶ „Deus, qui inter apostólicos sacerdotes fámulum tuum N. (fámulos tuos N. et N.) sacerdotáli fecísti dignitate vigére: † praesta, quaesumus; * ut eórum quoque perpétuo aggregé(n)tur consórtio. Per Dóminum”: tamże, s. 203.

²⁷ *Missale Romanum ex decreto SS. Concilii Tridentini Restitutum Summorum Pontificum cura regonitum*, editio iuxta typica, Daverio S. Apostolice Sedis S. Congregationis Rituum et Mediolanensis Archiepiscopi Typographi, Mediolani 1962 (dalej: MR 1962), s. 687.

²⁸ MR 1962, s. [117].

²⁹ Por. RR 1952, s. 203.

³⁰ MR 1962, s. [117].

³¹ MR 1962, s. [117].

co ma być motywacją prośby, aby znalazł się (znaleźli się) w wiecznej wspólnoty³². Zmarły kapłan (kapłani) ma dołączyć do tej wspólnoty: królestwa w niebie, w której już znajdują się święci Boga (*in caelesti regno Sanctorum tuorum*), co jest – prócz błagania o przyjęcie darów – tematem prośby *secrta* tego formularza³³. Trzecia modlitwa tego wariantu, *postcommunio*, odwołując się podobnie do doświadczenia miłosierdzia Boga, w którego zmarły kapłan wierzył i pokładał nadzieje, zawiera w prośbie wołanie o wieczne uczestnictwo kapłana z Bogiem we wspólnoty³⁴. Pierwszą z modlitw formularza mszalnego, opatrzonego tytułem *Altera oratio pro defuncto Sacerdote*, jest *oratio: Praesta, quaesumus, Domine* znana z Agendy Powodowskiego oraz późniejszych polskich i europejskich rytuałów³⁵. Prośba o przyjęcie ofiary za duszę kapłana, którego Bóg obdarzył tą łaską, oraz błaganie o udzieleniu mu daru i nagrody (*dones et praemium*) są zawarte w *secrta*³⁶. Radość zgromadzenia sprawiedliwych w wieczności, udzielona przez Boga, ma stać się udziałem kapłana według prośby wyrażonej w *postcommunio*³⁷.

Do formularza mszalnego pogrzebu prezbitera, oprócz przedstawionych propozycji modlitw (*oratio, secrta, postcommunio*), należały również inne części zmienne: *antiphona ad Introitum, Graduale, Tractus, Sequentia, Responsorium ad Offertorium, Responsorium ad Communionem* oraz wyjątki z Pisma Świętego (1 Kor 15,51-57; J 5,25-29). *Introit* tej mszy należy do grupy tzw. *introitus irregularis* (niebiblijnych), ponieważ jego pierwsza część (*Requiem aeternam donna eis Domine: et lux perpetua luceat eis*) nawiązuje do literatury apokryficznej (4 Ezd 2,34-35)³⁸. Druga część *introitu* z radosnym psalmem żniwnym (Ps 64: *Te decet hymnus Deus, in Sion, et tibi reddetur votum in Ierusalem: exaudi orationem meam, ad te omnis caro veniet*) ma wyrażać w kontekście lektury całości tego psalmu żniwo dusz³⁹. Do apokryficznej 4 Księgi Ezdrasza nawiązuje również częściowo *graduale*. W drugiej części znajduje się wyraz ufności, iż w wieczności złe wieści nie będą trapiły sprawiedliwych (Ps 111,7). *Graduał* w podobnej postaci znany był już w księgach przedtrydenckich⁴⁰. Następną częścią zmienną formularza jest *tractus*. Wyraża on nadzieję na uniknięcie surowości sądu i wieczną światłość wśród błogosławionych. Pomiedzy *oratio* a *graduale* znajdowała się lekcja 1 Kor 15,51-57, gdzie św. Paweł zawarł objaśnienie cech, jakie będzie posiadać zmartwychwstałe ciało: chwalebne, przemienione i nieśmiertelne⁴¹. Ewangelia (J 5,25-29) przedstawia Jezusa jako wybawiciela z podwójnej

³² MR 1962, s. [119].

³³ MR 1962, s. [119].

³⁴ MR 1962, s. [119].

³⁵ MR 1962, s. [120].

³⁶ MR 1962, s. [120].

³⁷ MR 1962, s. [120].

³⁸ *Introit* ten był znany już od II w., co potwierdzają pisma: Tertuliana (*De resurrectione carnis; Testimonium animae*), św. Cypriana (*Epistola* 1, 2) oraz św. Augustyna (*Wyznania* IX,12,32); por. P. Towarek, *Znaczenie i funkcje introitu mszalnego*, „*Studia Elbląskie*” 14(2013), s. 364.

³⁹ P. Parsch, *Rok liturgiczny*, t. 3: *Okres po Zesłaniu Ducha Świętego*, tłum. Z. Dąbrowska, Poznań 1956, s. 573.

⁴⁰ A. Labudda, *Msza za zmarłych*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” 27/1–2(1974), s. 35.

⁴¹ P. Parsch, *Rok liturgiczny*, s. 573–574.

śmierci: w obecnym życiu – do życia łaski oraz po śmierci – do wiecznej chwały⁴². Przed Ewangelią we Mszy Świętej pogrzebowej obowiązkowa była sekwencja *Dies irae*. W polskich księgach liturgicznych pojawia się ona dopiero w Mszale Marcina Kromera z 1587 roku⁴³. Autorstwo sekwencji przypisuje się Tomaszowi z Celano (1200–1260). Jej zasadniczą treść stanowi opis sądu ostatecznego, oparty na proroctwie Sofoniasza, a także fragmentach Nowego Testamentu oraz tradycji sybiliańskiej⁴⁴. Długość *responsorium ad offertorium* Pius Parsch argumentował tym, że we mszach żałobnych najdłużej zachowała się procesja ofiarna. Tekst tego śpiewu skupiał się przede wszystkim na prośbie o wyzwolenie zmarłych i wierze w zmartwychwstanie ciała⁴⁵. *Responsorium ad Communionem* stanowiło również nawiązanie do apokryficznej 4 Księgi Ezdrasza⁴⁶.

Po Mszy Świętej miał miejsce obrzęd zwany *Absolutio supra defunctum*. Trzeba zgodzić się z poglądem Reinera Kaczynskiego, iż obrzęd ten z czasem stawał się coraz ważniejszym elementem pogrzebu, mocno podkreślającym motyw skruchy i przebłagania za grzechy⁴⁷. Kapłan umieszczał ornat i manipularz na stronie epistoły, przywdziewając czarną kapę. Wraz z subdiakonem trzymającym krzyż i akolitami trzymającymi świece stawał u stóp trumny w asyście diakona oraz posługujących z wodą błogosławioną oraz trybularzem⁴⁸. W niezmienionej formie (niezależnie od płci i liczby zmarłych) celebrans odmawiał modlitwę *Non intres in iudicium*, a następnie śpiewano *responsorium Libera me*. Po nim kapłan odmawiał *Kyrie eleison* oraz wspólnie z asystą po cichu *Pater noster*. W czasie modlitwy dokonywał pokropienia trumny wodą pobłogosławioną, po czym następowały okadzenie i dialog⁴⁹. Potem celebrans odmawiał orację *Deus, cui proprium est*, w tekście której rytuał przypominał, że jeśli zmarłym jest prezbiter, należy mówić: *anima famuli tui N. Sacerdos, quam*⁵⁰. Wynoszeniu trumny z kościoła towarzyszyła antyfona *In paradysum deducat te Angeli*, która pochodzi prawdopodobnie z tradycji gallikańskiej lub ambrojańskiej, a znana była już w VII wieku⁵¹. Jeśli grób nie był pobłogosławiony, odmawiano modlitwę *Deus, cuius miseratione*, zawierającą prośbę o wyzwolenie pogrzebanego ciała z więzów grzechu i ochronę świętych aniołów. Po czym kapłan kropił ciało wodą błogosławioną i okadzał grób⁵². Dalej miał miejsce śpiew *Kantyku Zachariasza (Benedictus Dominus Deus Israel)* z antyfoną *Ego sum*

⁴² Tamże, s. 574.

⁴³ A. Labudda, *Msza za zmarłych*, s. 37.

⁴⁴ K. Stawecka, J. Ścibor, *Dies irae*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, k. 1321.

⁴⁵ P. Parsch, *Rok liturgiczny*, s. 574. Jak wskazuje ks. Piotr Towarek, jest to jedyny śpiew ofertoryjny, w którym zachowała się do czasów nowożytnych rozbudowana forma z dołączonym doń wersem. Zob. P. Towarek, *Ofertorium mszalne dawniej i dziś*, „Studia Elbląskie” 19(2018), s. 212–213.

⁴⁶ MR 1962, s. 689; również i w tym przypadku mamy następujący po antyfonie wersem psalmu, a po nim oryginalny sposób repetycji części tejsze antyfony. Zob. P. Towarek, „*Communiones*” *mszalne dawniej i dziś*, „Studia Elbląskie” 21(2020), s. 137–138.

⁴⁷ R. Kaczynski, *Die Sterbe- und Begräbnisliturgie*, s. 223.

⁴⁸ RR 1952, s. 184.

⁴⁹ RR 1952, s. 186–187.

⁵⁰ RR 1952, s. 188.

⁵¹ [autor nieznany], *In paradysum*, „Mysterium Christi” 2/2(1930), s. 82–84.

⁵² RR 1952, s. 188–189.

resurrexit, po czym znów odmawiano *Pater noster* z dialogiem (V. *A porta inferi*. R. *Erue, Domine, animam eius*. V. *Requiescat in pace...*) oraz oracją *Fac, quaesumus...*, w której zawierała się prośba o miłosierdzie dla zmarłego, darowanie kary za grzechy przez wzgląd na jego wiarę, a także włączenie do chórów anielskich⁵³. Po wersetach *Requiem aeternam... Ex lux... Requiescat... Amen... Anima eius...* następuje osobliwość polska, której nie posiada *editio typica Rituale Romanum*, mianowicie kapłan sypie na trumnę nieco ziemi, mówiąc: *De terra formasti me, Domine, et carne industi me: resuscita me in novissimo die, Redemptor meus, Domine*⁵⁴. Rzymskie wydanie nie przewiduje również w tym miejscu śpiewów, lecz recytację w drodze do kościoła Psalmu 129, a w zakrystii – dialog wraz z oracją *Fidelium, Deus*⁵⁵. Popularne w Polsce *Rituale Romanum*, wydane w Katowicach, zamieszcza tu antyfonę *Salve, Regina*, a dopiero po śpiewie – *De profundis* z antyfoną oraz wersety z oracją⁵⁶.

4. TEOLOGIA POGRZEBU PREZBITERA W ŚWIETLE OBOWIĄZUJĄCYCH KSIĄG LITURGICZNYCH KOŚCIOŁA W POLSCE

Zmiany, jakie zaszły w liturgii po Soborze Watykańskim II, nie były wynikiem tylko i wyłącznie postulatów *Konstytucji o liturgii świętej*. Wiele z nich już wcześniej postulowały i wprowadzały osoby związane z tzw. ruchem liturgicznym. Jeżeli chodzi o sprawowanie pogrzebu, to warto przypomnieć, jak wyglądała sytuacja w Polsce do momentu wydania w 1976 roku księgi liturgicznej *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*⁵⁷. Do tego czasu używano obrzędu zawartego w *Collectio Rituum*, wydanym w 1963 roku⁵⁸. Wprowadzał on pewne zmiany, m.in. przeniesienie na koniec księgi rozdziału *De Exsequiis* (wydany także jako osobny wolumin, stąd podwójna paginacja stron)⁵⁹, szersze użycie języka polskiego, częste odwoływanie się w rubrykach do potrzeby objaśnienia obrzędów oraz czynnego udziału wiernych⁶⁰. Jeżeli chodzi wprost o obrzędy pogrzebu, księga zawierała m.in. polskie tłumaczenie i melodię antyfony *Przybądźcie święci Boży*, a także inne teksty w języku ojczystym

⁵³ RR 1952, s. 191.

⁵⁴ RR 1927, s. 262; por. także: *Exequiarum Ordo Dioecesis Warmiensis Jussu et approbatione Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Maximiliani Kaller Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Warmiensis*, Ratisbonae, Typis Friderici Pustet, 1937, s. 42*.

⁵⁵ RR 1952, s. 192.

⁵⁶ RR 1927, s. 262–263.

⁵⁷ *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, wydanie wzorcowe pierwsze, Katowice 1976. Posoborowa edycja typiczna ukazała się w 1969 r. Zob. *Ordo Exsequiarum*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1969.

⁵⁸ *Collectio Rituum continens excerpta e Rituali Romano ecclesiis Poloniae adaptatio*, Katowice 1963.

⁵⁹ *Exequiale excerptum e Rituali Romano Ecclesiis Poloniae adaptatio*, Katowice 1963.

⁶⁰ F. Małaczyński, *Nowy rytuał dla Polski*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 16/4(1963), s. 213.

(np. absolucja przy katafalku)⁶¹. W księdze opisano trzy formy pogrzebu dorosłych i trzy formy pogrzebu dzieci. Jeżeli chodzi o dostosowania związane z pogrzebem prezbitera – przy łacińskim tekście modlitwy *Absolve* pojawia się, podobnie jak we wcześniejszych rytuałach: *post nomen proprium addatur vox sacerdotis*⁶², przy *Deus, cui proprium: pro anima famuli tui N. sacerdotis*⁶³, a także dwie modlitwy *pro defuncto sacerdote* w sekcji *Orationes Diversae pro defunctis*⁶⁴.

Obrzędowi pogrzebu w *Konstytucji o liturgii świętej* poświęcone zostały punkty 81–82. Konkretnym postulatem jest tu jaśniejsze wyrażenie przez obrzędy paschalnego charakteru śmierci chrześcijanina. Drugą sugestią jest większe branie pod uwagę tradycji oraz uwarunkowań regionów i jako przykład wymienia się tu kwestię koloru szat liturgicznych⁶⁵. Jak już powiedziano wcześniej, na reformę konkretnych obrzędów miał wpływ szerszy prąd – Ruch Liturgiczny. Zawężając jednak badanie tych wpływów do tekstu *Konstytucji o liturgii*, wspomnieć należy o samym pojęciu liturgii jako uobecnieniu Misterium Chrystusa, którego szczytem jest właśnie Misterium Paschalne⁶⁶. Liturgia jest celebracją spełnianą przez Głowę Mistycznego Ciała Kościoła, jak i Jego Ciało; nie wyczerpując całej działalności, posiada skuteczność najwyższą spośród innych czynności Kościoła⁶⁷. Lepsze ukazanie śmierci chrześcijanina jako paschy – przejścia w Chrystusie i z Chrystusem do Ojca – stanowiło jedną z zasad, jakimi kierował się zespół pod przewodnictwem Pierre’a-Marie Gy opracowujący nowe obrzędy pogrzebu. Drugą zasadą były założenia natury pastoralnej: uwzględnienie okoliczności śmierci – odniesienie do realiów życiowych zmarłego, w tym powołania, jakie spełniał w Kościele. Choć tutaj poprzedni Mszał według

⁶¹ *Exequiale*, s. 18 (361). Ciekawe jest przywołanie przez autorów numeru dekretu z odpowiedzią Kongregacji Rytów z 1881 r. (czego nie posiada ani RR 1927 z polskimi akomodacjami, ani RR 1952). Odpowiedź dotyczyła zakazu umieszczania krzyża na szczycie trumny, nawet jeśli by istniał taki zwyczaj, choćby najstarszy (Dubium VI. Num servanda sit antiquissima consuetudo collocandi Crucem ad caput feretri vel tumuli, dum cantatur Missa et perdurat Officium emortuale? Ad. VI. Serventur Rubricae). Zob. *Decreta Authentica Congregationis Sacrorum Rituum ex Actis eiusdem collecta eiusque auctoritate promulgata sub auspiciis SS. Domini Nostri Leonis Papae XII*. Vol. III. Ab anno 1871 num. 3233 usque ad annum 1899 num. 4051, nr 3535, s. 124. Mogłoby się to stać jednym z argumentów w dyskusji za nieumieszczeniem na trumnie zmarłego prezbitera mnóstwa przedmiotów, takich jak stuła, mszał, kielich, biret oraz inne.

⁶² *Exequiale*, s. 16 (364).

⁶³ Tamże, s. 23 (371).

⁶⁴ Tamże, s. 50 (398). Na kanwie badań tekstów liturgicznych warto również powziąć postulat co do zmiany tłumaczenia w modlitwach dotyczących prezbitera słowa „sacerdos”. Do tej pory stosuje się słowo „kapłan”, które zawiera w sobie odniesienie zarówno do święceń w stopniu prezbitatu, jak i episkopatu. Nowe tłumaczenia dokumentów soborowych zawierają już precyzyjniej dobrane słowo „prezbiter”, np. *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów* [wcześniej: kapłanów] *Presbyterorum ordinis*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2008.

⁶⁵ *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2008 (dalej: KL), s. 48–107.

⁶⁶ F. Małaczyński, *Szczyt i źródło życia Kościoła*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 18/1(1965), s. 17. Już pierwszy śródtytuł *Wprowadzenia teologicznego i pastoralnego polskich Obrzędów pogrzebu* brzmi: *Śmierć udziałem w misterium paschalnym* (zob. *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, s. 11). W edycji typicznej rozpoczynają się zdaniem: „Paschale Christi misterium in filiorum suorum exsequiis”. Zob. *Ordo Exsequiarum*, s. 7.

⁶⁷ KL 7.

opinii ks. K. Koneckiego był bardziej „klerykalny”: z 17 tytułów z *Orationes pro diversae pro defunctis* aż 9 dotyczyło osób duchownych⁶⁸.

Nowa księga liturgiczna *Ordo Exsequiarum* została opublikowana 15 sierpnia 1969 roku. W podobnym czasie (6 kwietnia 1969 r.) wydano nowe *Ordo Missae*⁶⁹, a później – pierwszą edycję zreformowanego *Missale Romanum*⁷⁰. Związek z Mszalem widać szczególnie po tym, że jako pierwszą formę pogrzebu umieszczono w tej części Rytuału celebrację, składającą się z trzech stacji: w domu zmarłego, w kościele i na cmentarzu. *Obrzędy pogrzebowe dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* zostały po raz pierwszy wydane w 1976 roku, a pełen *Mszal Rzymski dla diecezji polskich* – 10 lat później, czyli w 1986 roku⁷¹.

Jeżeli chodzi o samo przygotowanie uroczystości pogrzebowych, to *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne* odnowionego obrzędu wskazuje, że istotne wydaje się tutaj zachowanie tradycji lokalnych, byleby nie były przeciwne Ewangelii⁷². Potrzeba tu z pewnością katechezy, opartej na źródle, jakim są obrzędy Kościoła. Pogrzeb prezbitera powinien, prócz dostosowań wynikających ze święceń zmarłego, odznaczać się wzorowością zarówno jeśli chodzi o przestrzeganie norm liturgicznych właściwych dla każdej celebracji pogrzebowej, jak i wrażliwość teologiczną i estetyczną. Takie „wyróżnienia” przewiduje *Konstytucja o liturgii* „z powodu pełnionej służby lub ze święceń”⁷³, co również potwierdza w przypadku obrzędów pogrzebu wskazane już *Wprowadzenie*⁷⁴. Wyrażać się to może przede wszystkim poprzez umieszczenie trumny prezbitera głową w stronę ludu „w takiej pozycji, w jakiej za życia zajmował w zgromadzeniu liturgicznym”, o czym przypomina *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów*⁷⁵. Księga ta podkreśla również znaczenie w przygotowaniach celebracji „szlachetnej prostoty”. Ma ona objawiać się przede wszystkim przez umieszczenie trumny na posadzce, a obok niej – tylko paschału. Spośród przedmiotów składanych na trumnie *Ceremoniał* wymienia Ewangeliarz, księgę Pisma Świętego albo krzyż. Dopuszcza się także umieszczenie oznak stanu w przypadku pogrzebu prezbitera⁷⁶. Wydaje się jednak, iż należy zweryfikować obserwowaną praktykę umieszczania na wieku trumny kapłana wielu przedmiotów liturgicznych: stuły, mszału, kielicha z pateną, biretu itd. Taki zwyczaj przeczy bowiem wyżej wymienionemu postulatowi zachowania „szlachetnej prostoty” i czytelności znaków liturgii, do których w tym przypadku należy paschał. Inspiracją do powściągliwości w umieszczaniu na trumnie

⁶⁸ K. Konecki, *Euchologia za zmarłych w Mszałe Rzymskim Pawła VI*, w: *Studia liturgiczne*, t. 8: *Pogrzeb chrześcijański. Obrzędy, teologia, praktyka*, red. Cz. Krakowiak, W. Pałęcki, Lublin 2012, s. 48–51.

⁶⁹ *Ordo Missae*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1969.

⁷⁰ *Missale Romanum*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1970 (dalej: MR 1970).

⁷¹ Do tego momentu posługiwano się *Mszalem łacińsko-polskim* (1968) z dodatkiem *Obrzędy Mszy Świętej* (1970), a później wersją studyjną *Mszału Rzymskiego* (1979).

⁷² *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 2.

⁷³ KL 32.

⁷⁴ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 20.

⁷⁵ *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów odnowiony zgodnie z postanowieniami Świętego Soboru Watykańskiego II wydany z upoważnienia Papieża Jana Pawła II dostosowany do zwyczajów diecezji polskich*, wydanie wzorcowe, Katowice 2013, nr 840.

⁷⁶ Tamże, nr 841.

przedmiotów może stać się przykład liturgii pogrzebu papieża, gdzie umieszcza się na trumnie jedynie księgę Ewangelii. Także w przestrzeni prezbiterium i tym bardziej na ołtarzu nie można umieszczać zdjęć ani innych pamiątek⁷⁷.

Wprowadzenie teologiczne i pastoralne do odnowionych obrzędów pogrzebu jako istotny element celebracji wymienia słowo Boże, które pełni kilka funkcji: „głosi tajemnicę paschalną, daje nadzieje ponownego spotkania w królestwie Bożym, uczy pełnej szacunku miłości wobec zmarłych oraz zachęca, aby wszyscy ludzie dawali świadectwo życia chrześcijańskiego”⁷⁸. Ważny jest odpowiedni dobór czytań w związku z życiem i okolicznościami śmierci⁷⁹. Obowiązujący w Polsce *Lekcjonarz mszalny* podaje wiele możliwości wyboru czytań biblijnych. Homilia pogrzebowa następująca po Ewangelii nie może przybierać formy ani stylu mowy pochwalnej. Światłem, którym traktuje się z delikatnością osobę zmarłego, ma być Słowo Boże, tym bardziej że jego szafarzem był za życia zmarły kapłan. Treścią przepowiadania ma stać się przede wszystkim miłość Boga objawiona w Misterium Paschalnym Chrystusa, która ma doprowadzić do ożywienia wiary, nadziei i miłości. Celem homilii jest tu ożywienie w słuchaczach wiary w życie wieczne, mającej przynieść im pocieszenie. Ma ona także zwrócić uwagę na właściwy charakter życia doczesnego, będącego wędrówką ku miłosiernemu sądowi Boga⁸⁰. W tej perspektywie można zawrzeć drogę do kapłaństwa zmarłego księdza, uwzględniając przy tym cechy jego duchowości⁸¹.

Istotnym elementem liturgii pogrzebowej są także psalmy, śpiewane jako część obrzędów, a także Liturgii Godzin. Odgrywają one ważną rolę szczególnie w pogrzebie prezbitera jako tego, który na mocy święceń był zobowiązany do modlitwy brewiarzowej, stanowiącej „pieśń chwały”, wyraz pragnienia i tęsknoty za zjednoczeniem Oblubienicy Kościoła z Oblubieńcem Chrystusem w Kościele niebios⁸². Przepisy liturgiczne dotyczące łączenia Mszy Świętej z oficjum Liturgii Godzin przewidują taką możliwość w przypadku jutrzni, modlitwy w ciągu dnia i nieszpórów⁸³. Podaje się tutaj dwa warianty rozpoczęcia: werset wprowadzający i hymn danej godziny albo wejście, towarzyszący mu śpiew oraz pozdrowienie celebransa⁸⁴. Opuszcza się wówczas akt pokuty. Następuje psalmodia danej godziny. W praktyce stosuje się połączenie Mszy Świętej pogrzebowej prezbitera z jutrnią (przed południem) bądź

⁷⁷ *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* [2002], w: *Mszał Rzymski dla diecezji polskich* [1986], Poznań 2013 (dalej: OWMR), nr 295–308.

⁷⁸ *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 11.

⁷⁹ *Instrukcja liturgiczno-duszpasterska Episkopatu Polski o pogrzebie i modlitwach za zmarłych* [1978], w: *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, wydanie drugie uzupełnione i poprawione, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2021, nr 9*, s. 26.

⁸⁰ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium Homiletyczne*, Pallottinum 2015, pkt 155, s. 100. OWMR, pkt 382, s. [70] – „winna być z zasady wygłoszona krótka homilia”.

⁸¹ *Instrukcja liturgiczno-duszpasterska*, pkt. 9*, s. 26.

⁸² *Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, nr 12 oraz 13; por. KL 83; Paweł VI, *Konstytucja apostołska „Laudis canticum” wprowadzająca w życie Liturgię Godzin uchwaloną dekretem Drugiego Soboru Watykańskiego*, w: *Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin* [1978], Poznań 1992, s. 12; *Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin* [1978], Poznań 1992, nr 15.

⁸³ „Liturgia Godzin najlepiej przygotowuje do owocnego sprawowania Eucharystii i ożywia odpowiednie usposobienie, jak wiarę, nadzieję, miłość, pobożność i ducha ofiary”, tamże, nr 12.

⁸⁴ Tamże, nr 94 (jutrznia), nr 95 (modlitwa w ciągu dnia), nr 96 (nieszpory).

nieszporami (po południu)⁸⁵. W przypadku oficjum za zmarłych odnowiona księga Liturgii Godzin przewiduje następujące psalmy i kantyki dwóch głównych godzin: w przypadku jutrzni – Ps 90 (89); pieśń z Iz 38,10-14.17.19b-20 oraz Ps 146 (145), a w przypadku nieszporów – Ps 121 (120); Ps 130 (129) oraz pieśń z Flp 2,6-11. Na koniec psalmodii odmawiana jest kolekta. *Mszał Rzymski dla diecezji polskich* podaje dwa zestawy modlitw za zmarłego kapłana (kolekta, modlitwa nad darami, modlitwa po Komunii)⁸⁶. Resztę formularza należy zaczerpnąć z *Mszy pogrzebowych*⁸⁷. Antyfony na wejście oraz antyfony na komunię pierwszego formularza *Mszy pogrzebowej poza okresem wielkanocnym* jest również nawiązaniem do apokryficznej 4 Księgi Ezdrasza, jak to miało miejsce w formularzu sprzed reformy⁸⁸. Druga propozycja introitu to słowa, których źródło w *Mszale* nie zostało podane: *Otwórz im, Panie, bramy raju, aby wrócili do tej ojczyzny, w której nie ma śmierci, lecz panuje wieczna radość*. Nawiązaniem do Flp 3,2-21 jest antyfona na komunię wyrażająca nadzieję na przekształcenie śmiertelnych ciał przez Chrystusa w na uwielbione, podobne do swojego⁸⁹. W okresie wielkanocnym formularz mszy pogrzebowej jest – jeśli chodzi o źródło antyfon – najbardziej biblijnie bogaty. Nadzieje umarłych na zmartwychwstanie w Jezusie jako Nowym Adamie głosi antyfona na wejście, odsyłając do 1 Tes 4,14 oraz 1 Kor 15,22. Słowa samego Chrystusa z J 11,25-26 jest antyfona na komunię: *Ja jestem zmartwychwstaniem...*⁹⁰ Kolekta z pierwszego zestawu *Modlitw za zmarłego kapłana* jako motywację prośby o radość wieczną w niebieskiej chwale podaje zaszczyt świętego posłannictwa udzielonego przez Boga⁹¹. W drugiej z proponowanych kolekt kapłan jest przedstawiony jako ten, który „głosił braciom Twoje imię”, a prośba dotyczy jego zbawienia i radości w społeczności świętych⁹². Najświętsza Ofiara ma stać się powodem umożliwienia zmarłemu jasnego poznania w wieczności tajemnicy zbawienia według modlitw z pierwszego zestawu, w drugim natomiast podkreślone zostało składanie z miłością ofiary eucharystycznej przez zmarłego prezbitera, co ma wyjednać mu miłosierdzie⁹³. Odnowione modlitwy po Komunii zawierają odniesienie do przyjęcia Najświętszego Sakramentu, ukazują prezbitera jako „powołanego na szafarza Twoich Tajemnic” oraz tego, który „wiernie służył Kościołowi”. Prośby tych modlitw stają się również błaganiami o radość w społeczności świętych i w Bożej obecności⁹⁴. Posoborowy *Mszał Rzymski* zawiera pięć

⁸⁵ Sugerują to *Obrzędy pogrzebu* w rubrykach zamieszczonego dodatku z przedrukiem jutrzni i nieszporów za zmarłych: „Jeżeli przemawiają za tym okoliczności z Mszą pogrzebową można połączyć przed południem Jutrznię, a po południu Nieszpory za zmarłych”: *Obrzędy pogrzebu*, s. 344; o teologii psalmów i kantyków z oficjum za zmarłych zob.: D.M. Nowak, *Officium defunctorum w języku polskim po Soborze Watykańskim II*, Opole 2017, s. 182–192.

⁸⁶ *Mszał Rzymski dla diecezji polskich* [1986] (dalej: MR 1986), Poznań 2013, s. 225”.

⁸⁷ MR 1986, s. 204”–208”.

⁸⁸ Tamże, s. 204”–205”.

⁸⁹ Tamże, s. 206”–207”.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ Tamże, s. 225”.

⁹² Tamże, s. 226”.

⁹³ Tamże, s. 225”–226”.

⁹⁴ Tamże, s. 226”.

prefacji o zmarłych⁹⁵. Pierwsza z nich, będąca tłumaczeniem (z niewielkimi zmianami) prefacji z Mszału św. Jana XXIII, weszła do liturgii stosunkowo późno, bo w roku 1919, i jest kompozycją neogallikańską, pochodzącą z *Mszału Paryskiego*⁹⁶. Nowe prefacje według opinii niektórych teologów (m.in. ks. Jana Decyka) lepiej wyrażają paschalną tajemnicę śmierci i powołanie chrześcijanina do wieczności z Chrystusem⁹⁷. Zalecenia wyboru modlitwy eucharystycznej znajdują się w *Ogólnym wprowadzeniu do Mszału Rzymskiego*⁹⁸. Praktyka pastoralna w większości przypadków koncelebrowanej mszy pogrzebowej prezbitera z powodu braku odpowiedniej liczby egzemplarzy tekstów wymusza wybór *II Modlitwy eucharystycznej*, którą większość prezbitarów zna na pamięć.

Jeżeli chodzi o przewodniczenie obrzędowi pogrzebowemu prezbitera, *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów* zaleca, aby głównym celebransem był biskup⁹⁹. Należy tu również pamiętać o przepisach dotyczących Mszy Świętej koncelebrowanej¹⁰⁰.

ZAKOŃCZENIE

Synteza historyczna rozwoju obrzędów pogrzebu prezbitera wskazuje na zwyczaje, które do dziś się zachowały, np. sposób umieszczania trumny czy znaków związanych z wykonywaną władzą święceń na trumnie lub w jej pobliżu. Ważniejsze jednak jest tutaj spojrzenie na rozwój teologii dotyczącej śmierci chrześcijanina, co po reformie soborowej znalazło swój wyraz w doborze tekstów modlitw i śpiewów celebrowanych obrzędów, by lepiej ukazywały one paschalny wymiar zakończenia ziemskiej wędrówki chrześcijanina. Dostrzec należy również większe docenienie w obrzędach pogrzebowych wartości słowa Bożego, czy to w bogatym zbiorze czytań, czy też w celebracji wspólnotowej Liturgii Godzin, przygotowującej duchowo poprzez śpiew psalmodii i kantyków do sprawowania Eucharystii.

OBRZĘDY POGRZEBOWE PREZBITERA PO REFORMIE LITURGICZNEJ VATICANUM II

STRESZCZENIE

Pogrzeb prezbitera powinien stanowić celebrację liturgiczną, w której w sposób pełny objawia się natura Kościoła – Mistycznego Ciała Chrystusa, złożonego z wielu członków pełniących różne urzędy i funkcje w zgromadzeniu liturgicznym. Zmiany, jakie zaszły w teo-

⁹⁵ Tamże, s. 103*–107* (nr 86–90).

⁹⁶ Zob. [autor nieznan], *Prefacja żałobna*, „Mysterium Christi” 3/8(1932), s. 334–340; J. Decyk, *Eschata w oficjum za zmarłych Liturgii Godzin*, s. 30, przypis 37 (tu autor podaje rok 1920).

⁹⁷ Tamże, s. 38.

⁹⁸ OWMR, pkt. 365, s. [67].

⁹⁹ *Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów*, nr 838.

¹⁰⁰ OWMR, pkt. 199–251, s. [45]–[50].

logicznym rozumieniu śmierci, zostały również podjęte przez reformę liturgiczną Soboru Watykańskiego II. Teksty obrzędów pogrzebu jaśniej ukazują związek śmierci chrześcijanina z Misterium Paschalnym. Odnowiony porządek liturgii wprowadza również miejsce na dostosowania, wynikające między innymi z przyjętych przez zmarłego święceń oraz cech jego duchowości. Szlachetna prostota obrzędów ma ukazywać to, co najważniejsze, czyli Słowo Boże, w którym obecny jest sam Chrystus. Piękno liturgicznej koncelebry ma być znakiem jedności całego prezbiterium na czele z biskupem.

FUNERAL RITES FOR A PRESBYTER AFTER THE LITURGICAL REFORM OF VATICAN II

SUMMARY

The funeral of a priest should be a liturgical celebration in which the nature of the Church – the Mystical Body of Christ, composed of many members fulfilling various offices and functions in the liturgical assembly – is fully revealed. The changes that took place in the theological understanding of death were also taken up by the liturgical reform of the Second Vatican Council. The texts of funeral rites show more clearly the connection between the death of a Christian and the Paschal Mystery. The renewed order of the liturgy also makes room for adjustments resulting, among other things, from the ordination received by the deceased and the characteristics of his spirituality. The noble simplicity of the rituals is meant to show what is most important, that is, the Word of God in which Christ himself is present. The beauty of the liturgical concelebration is to be a sign of the unity of the entire presbytery headed by the bishop.

BEERDIGUNGSZEREMONIEN FÜR PRIESTER NACH DER LITURGISCHEN REFORM DES VATIKANUM II

ZUSAMMENFASSUNG

Die Beerdigung eines Priesters sollte eine liturgische Feier sein, in der das Wesen der Kirche – des mystischen Leibes Christi, der aus vielen Mitgliedern besteht, die in der liturgischen Versammlung verschiedene Ämter und Funktionen erfüllen – voll und ganz offenbart wird. Die Veränderungen im theologischen Verständnis des Todes wurden auch von der Liturgiereform des Zweiten Vatikanischen Konzils aufgegriffen. Die Texte der Bestattungsriten zeigen deutlicher den Zusammenhang zwischen dem Tod eines Christen und dem Ostergeheimnis. Die erneuerte Ordnung der Liturgie lässt auch Raum für Anpassungen, die sich unter anderem aus der vom Verstorbenen empfangenen Weihe und den Merkmalen seiner Spiritualität ergeben. Die edle Einfachheit der Rituale soll das Wichtigste zeigen, nämlich das Wort Gottes, in dem Christus selbst gegenwärtig ist. Die Schönheit der liturgischen Konzelebration soll ein Zeichen der Einheit des gesamten Presbyteriums unter der Leitung des Bischofs sein.

BIBLIOGRAFIA

Księgi liturgiczne

- Ceremonial liturgicznej posługi biskupów odnowiony zgodnie z postanowieniami Świętego Soboru Watykańskiego II wydany z upoważnienia Papieża Jana Pawła II dostosowany do zwyczajów diecezji polskich*, wydanie wzorcowe, Katowice 2013.
- Collectio Rituum continens excerpta e Rituali Romano ecclesiis Poloniae adaptatio*, Katowice 1963.
- Exequiale excerptum e Rituali Romano Ecclesiis Poloniae adaptatio*, Katowice 1963.
- Exequiarum Ordo Dioecesis Warmiensis Jussu et aprobatione Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Maximiliani Kaller Dei er Apostolicae Sedis Gratia Episcopi Warmiensis*, Ratisbonae, Typis Friderici Pustet, 1937.
- Missale Romanum*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1970.
- Missale Romanum ex decreto SS. Concilii Tridentini Restitutum Summorum Pontificum cura regonitum*, editio iuxta typica, Daverio S. Apostolice Sedis S. Congregationis Rituum et Mediolanensis Archiepiscopi Typographi, Mediolani 1962.
- Mszal Rzymski dla diecezji polskich* [1986], Poznań 2013.
- Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, wydanie drugie uzupełnione i poprawione, Katowice 2021.
- Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, wydanie wzorcowe pierwsze, Katowice 1976.
- Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin* [1978], Poznań 1992.
- Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* [2002], w: *Mszal Rzymski dla diecezji polskich* [1986], Poznań 2013, s. [15]-[76].
- Ordo Exsequiarum*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1969.
- Ordo Missae*, editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1969.
- Powodowski H., *Agenda ad uniformem ecclesiarum per universas provincias Regni Poloniae usum*, cz. 2: *Agenda Seu Ritus Caeremoniarum Ecclesiasticarum Ad uniformem Ecclesiarum per universas Provincias Regni Poloniae usum, officio Romano conformati. Ex decreto Synodi Provincialis Petricoviensis [...]*. Wyd. B, Cracoviae 1591, w: *Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa* [on-line], <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/14478/edition/12824/content> (dostęp: 15.07.2025).
- Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi iussu editum aliorumque pontificum cura recognitum atque ad normam codicis iuris canonici accommodatum SSMI D.N. Pii Papae XII auctoritate ordinatum et auctum*, editio prima iuxta typicam [1952], Bonn–Denkendorf 2012.
- Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi iussu editum aliorumque pontificum cura recognitum atque SSMi D. N. Pii Papae XI ad normam Codicis Iuris Canonici accommodatum Ecclesiae Poloniae adaptatum et eodem SSmo D. N. Pii Papae aprobatam*, editio typica, Katovicis 1927 (skrót: RR 1927).
- Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae caeremoniarum ex decreto synodi provin. Petricoviensis ad uniformem ecclesiarum Regni Poloniae*, Cracoviae 1892.
- Rituale wratislaviense ad normam romani iussu et auctoritate illustrissimi et reverendissimi Dominini Georgii Dei et Apostolicae Sedis gratia principis Episcopi Wratislaviensis editum*, Ratisbonae 1891.
- Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, w: *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, wydanie drugie uzupełnione i poprawione, Katowice 2021, s. 11–23.

Dokumenty Kościoła

Decreta Authentica Congregationis Sacroum Rituum ex Actis eiusdem collecta eiusque auctoritate promulgata sub auspiciis SS. Domini Nostri Leonis Papae XII. Vol. III. Ab anno 1871 num. 3233 usque ad annum 1899 num. 4051.

Instrukcja liturgiczno-duszpasterska Episkopatu Polski o pogrzebie i modlitwach za zmarłych [1978], w: *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, wydanie drugie uzupełnione i poprawione, Katowice 2021, s. 24–30.

Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium Homiletyczne*, Pallottinum 2015.

Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 2008, s. 48–107.

Paweł VI, *Konstytucja apostolska „Laudis canticum” wprowadzająca w życie Liturgię Godzin uchwaloną dekretem Drugiego Soboru Watykańskiego*, w: *Ogólne wprowadzenie do Liturgii Godzin* [1978], Poznań 1992, s. 12–18.

Opracowania

[autor nieznany], *Prefacja żałobna*, „Mysterium Christi” 3/8(1932), s. 334–340.

[autor nieznany], *In paradisum*, „Mysterium Christi” 2/2(1930), s. 82–84.

Decyk J., *Eschata w oficjum za zmarłych Liturgii Godzin*, Warszawa 2003.

Kaczynski R., *Die Sterbe- und Begräbnisliturgie*, w: *Sakramentliche Feiern II*, red. B. Kleinheyer, E. von Severus, R. Kaczynski, Gottesdienst der Kirche 8, Regensburg 1984, s. 191–232.

Konecki K., *Euchologia za zmarłych w Mszale Rzymskim Pawła VI*, w: *Studia Liturgiczne*, t. 8: *Pogrzeb chrześcijański. Obrzędy, teologia, praktyka*, red. Cz. Krakowiak, W. Pałęcki, Lublin 2012, s. 47–59.

Krakowiak Cz., *Odnowa liturgii w świetle Instrukcji wykonawczych do Sacrosanctum Concilium*, Wydawnictwo TN KUL, Lublin 2021.

Krakowiak Cz., *Z dziejów liturgii pogrzebu*, w: *Studia Liturgiczne*, t. 8: *Pogrzeb chrześcijański. Obrzędy, teologia, praktyka*, red. Cz. Krakowiak, W. Pałęcki, Lublin 2012, s. 11–14.

Kunzler M., *Liturgia Kościoła*, Poznań 1999.

Labudda A., *Liturgia pogrzebu w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego (1631)*, Textus et Studia. Historiam Theologiae in Polonia excoltae spectantia 14, Warszawa 1983.

Labudda A., *Msza za zmarłych*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 27/ 1–2(1974), s. 29–41.

Małaczyński F., *Nowy rytuał dla Polski*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 16/4(1963), z. 4, s. 211–219.

Małaczyński F., *Szczyt i źródło życia Kościoła*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 18/1(1965), s. 14–20.

Nowak D.M., *Officium defunctorum w języku polskim po Soborze Watykańskim II*, Opole 2017.

Parsch P., *Rok liturgiczny*, t. 3: *Okres po Zesłaniu Ducha Świętego*, tłum. Z. Dąbrowska, Poznań 1956.

Stawecka K., Ścibor J., *Dies irae*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, k. 1321–1322.

Towarek P., „*Communiones*” mszalne dawniej i dziś, „Studia Elbląskie” 21(2020), s. 131–153.

Towarek P., *Ofertorium mszalne dawnej i dziś*, „Studia Elbląskie” 19(2018), s. 207–226.

Towarek P., *Znaczenie i funkcje introitu mszalnego* w: „Studia Elbląskie” 14(2013), s. 359–370.